Vier keer enkel spoor

D'66 aan de macht, heeft dat enig effect gehad?
Als ik ergens van overtuigd ben geraakt, is het, dat wij als partij inderdaad een bijdrage te leveren hebben, die een wezenlijk ander karakter heeft dan wat anderen bij te dragen hebben, en ook een aanvulling vormt op het in Nederland aanwezige potentieel van regeerders en uitvoerders. En ik denk dat we ook hebben kunnen bewijzen dat we er goede mensen voor in huis hebben en dat we groot genoeg en goed genoeg geworteld zijn om echt kwaliteit in het veld te kunnen brengen. Bovendien slagen die mensen erin dingen te doen die in lijn zijn – dat lukt niet altijd – die in lijn zijn met datgene wat wij propageren. Waarom zeg ik: niet altijd? Los van het aloude spreekwoord 'Macht corrumpeert'; je zit natuurlijk in een team, dus in dat team moet je besluiten nemen. Individueel zou je misschien anders hebben gewild.

Op een andere rails

Je zit voor een aantal dingen een beetje in een rijdende trein. Je kunt niet plotseling aan de noodrem trekken en zeggen: 'Haal maar een kraan en zet die trein op een andere rails die 90% de andere kant oploopt.' Zo werkt dat nou eenmaal niet. Hervormingen in Nederland voltrekken zich. Er is, als je toch terugkijkt op zestien jaar D'66, los van die anderhalf jaar regering, ontzettend veel veranderd, in lijn met datgene wat wij van het begin af aan gezegd hebben. Het is achteraf alleen heel moeilijk gebleken. Want in Nederland gaat dat zó geleidelijk, dat het claimen van het vaderschap van dat kind een heel ondankbaar karwei is. Als je nou een jaar in de regering zit vanuit D'66, dan zeg ik: er is een aantal dingen in gang gezet waarvan je, als je het analyseert, zegt: het was nodig dat dat gebeurde, dat heb ik ook altijd gewild, en het is ook uitgevoerd. Het is trager uitgevoerd dan we graag gezien hadden, het is misschien ook niet helemaal 100% gegaan zoals we wilden, maar dat is nou eenmaal onvermijdelijk. Zodra je gaat regeren heb je niet alléén meer te maken met je eigen achterban, ook niet meer alléén met de kiezer, maar je hebt te maken met elke willekeurige maatschappelijke groepering die je raakt. Wat roepen wij nou altijd als D'66? Als je een beslissing neemt die gaat over bepaalde mensen, dan moet je die erbij betrekken, moet je ze raadplegen, opdat niet over hun hoofd heen en zonder hen besluiten worden genomen. Het betrekken van mensen bij de besluiten van de overheid,

even los van de Tweede Kamer, is helemaal niet zo simpel in een ingewikkelde samenleving als de onze. We mogen niet de fout maken onszelf vrij te pleiten. We zijn natuurlijk mede schuldig aan de crisis die ontstaan is, we hebben ook geen kans gezien om een gezagsvacuüm op te lossen, we hebben niet waar kunnen maken, dat wij dan de brug zouden slaan die twee onverenigbare naturen zou verenigen. Dus zijn we mede schuldig aan het vallen en opstaan van het kabinet. Die collectieve verantwoordelijkheid voor een slechte beurt van de politiek, die accepteer ik ook. Ik zet er wel tegenover dat die voor een deel in mijn ogen wordt weggenomen door het feit, dat D'66-bewindslieden erin geslaagd zijn, vaak geheel verrassend, denk aan Hans, denk aan het korte optreden van Erwin en Max, te laten zien, dat met onze opvattingen een politiek te bedrijven is waar de mensen, ondanks kritiek die er in een bepaalde periode in bijna malicieuze zin geweest is, van zeggen: dit waren gewone mensen als iedereen, Nederlanders, met de capaciteiten om dit werk te doen. Ik denk dat individueel enorm geprobeerd is om de algemene slechte indruk, die door een deel van de gebeurtenissen is ontstaan, zoveel mogelijk teniet te doen. Daar zijn we waarschijnlijk niet in geslaagd, want anders hadden we niet zo geweldig op ons sodemieter gehad in september. Maar we moeten ons altijd blijven realiseren, dat verkiezingsuitslagen minder worden gemaakt door het individueel optreden van bepaalde bewindslieden, alswel door een optelsom, waarbij het geheel altijd meer wordt dan de som der delen, en er plotseling een beweging in gang wordt gezet die niet meer te keren is. Waar we schuldig aan zijn, maar dan ook weer zeer collectief, en dat ligt wat zwaarder bij de politieke voorman dan bij de andere individuele bewindslieden, is het ontbreken van een duidelijke lijn. Er is geen leiding gegeven aan het politieke denken en ik denk dat we die fout niet moeten herhalen en daarom spreek ik er ook zo over.
We gaan nu in de partij praten over onze nieuwe koers, we willen het van de basis laten opbloeien. Ik ben daar voor, ik ga vanavond zelf in Ede proberen daar wat van te maken, mensen te stimuleren om die discussie aan te gaan. Ik realiseer me ten volle dat daar niets, maar dan ook helemaal niets van terechtkomt, als de top van de partij niet een begin van die koers gaat aangeven en daarbij leiding geeft.
Even terug naar de afgelopen periode. Als je naar die korte periode kijkt, heeft het weinig zin de wapenfeiten op te noemen, want ik denk niet dat dat erg van belang is, maar ik wil toch noemen dat het een zeer redelijke prestatie is, nadat je eenmaal inzicht hebt verkregen in hoe het ambtelijk apparaat draait en hoeveel onderling overleg er tussen departementen nodig is om überhaupt iets te produceren, dat er een Exportnota is uitgekomen in zo'n korte periode. Een Exportnota waar weliswaar een aantal van de angels waren uitgehaald, omdat ik van tevoren zag aankomen dat ik er in de debatten met mijn collega's over zou struikelen. Je kunt zeggen dat ook het parallelliseren van de belangen van bedrijfsleven en de belangen van ontwikkelingslanden beter geworden is.

Verder is dacht ik gebleken, en dat is gelukkig op een paar plaatsen in de huidige regering voortgezet, dat iemand uit het bedrijfsleven zich vrij snel inwerkt in een ambtelijk apparaat en met ambtenaren tot een werksysteem komt, dat heel goed blijkt aan te slaan. Ook bij een groot en toch traditioneel departement als Economische Zaken blijkt dat te kunnen.

Wat zijn de verschillen?
Er is natuurlijk een groot verschil. In een bedrijf kan je zeggen, als ik alle feiten heb gehoord en ik heb mijn medewerkers gehoord, dan beslis ik dat we nu zo gaan doen en dan kan ik bij wijze van spreken zeggen: heren, het is duidelijk, we gaan dus nu rechtsaf. En dan gaat die onderneming rechtsaf en dan kan alleen mijn baas, een meneer die ik ken, aan wie ik verantwoording schuldig ben, zeggen: meneer Dik, dat was een falikant verkeerde beslissing en wel zo verkeerd, dat u maar ander werk moest gaan zoeken. Of hij zegt: dat was een beetje dom van je, ik zal je uitleggen waarom en dat moet je nooit meer doen. En alle gradaties daartussen.
Dat is in de regering natuurlijk niet zo, want daar kan je zeggen: de feiten wijzen uit dat en dat, mijn ambtenaren zeggen dat en dat, nou zou ik het wel wíllen doen en ik zou ook weten op grond van die feiten wát ik moet doen, maar er zijn nog twee andere aspecten. Mijn politieke verantwoordelijkheid, ik ben een bewindsman, geplaatst door D'66, namens D'66. Ik voel ook politiek zoals de Democraten voelen en de feiten zeggen wel zus en zo, maar op grond van mijn overtuiging vind ik dat ik dit in deze vorm toch niet kan of wil doen. En mijn overtuiging en de feiten zeggen dat ik rechtsaf moet, maar ik weet zeker dat het politieke klimaat, de mij controlerende instantie, en dat is toch iets totaal anders dan een baas, namelijk de Kamer, zodanig ligt dat als ik dit zou doen, ik struikel. Met andere woorden: ik ga dan niet meer nadenken over wat er moet gebeuren, maar over hóe ik moet voordragen, wat er zou moeten gebeuren opdat men mij volgt. Het wordt dus iets tijdrovender, je moet ook over de procedure die je moet volgen om je doel te kunnen bereiken nadenken. Dat kost meer tijd om te lobbyen, voor te kauwen en eventueel te bespreken. Dat verlamt weliswaar niet helemaal, maar het vertraagt wel.
Wij zijn een progressieve partij, bij ons heeft het sociale aspect een grote plaats in ons hart, in ons denken en in ons handelen, maar wij realiseren ons dat alles wat wij op het maatschappelijk gebied willen, uiteindelijk moet worden betaald door de opbrengsten uit een gezond bedrijfsleven. Die twee sporen zijn er bij D'66 altijd geweest. Het feit dat we welkom waren bij het bedrijfsleven, bij grote ondernemingen, had zeker te maken met onze opstelling ten opzichte van het belang van de rol van het bedrijfsleven. Het is natuurlijk een mooie opdracht om in een periode waarin het bedrijfsleven het zeldzaam moeilijk heeft, ervoor te zorgen dat die mogelijkheden worden verruimd.

Kon je wat met het verkiezingsprogramma?
Ik vind dat je van een D'66-bewindsman mag verwachten, dat hij niet als een blind paard het programma uitvoert. Het programma dient een richtsnoer voor hem te zijn, als dat niet zo is, dan is er iets mis. Natuurlijk, het programma, wat wij willen in de Nederlandse samenleving, moet je motief zijn om zodanig binnen D'66 te werken, dat je op een gegeven moment door die partij geschikt wordt bevonden om bewindsman te zijn. En als je het bent, zul je je moeten realiseren dat je dat onder andere bent, niet als beloning voor bewezen diensten aan de partij, want dat komt denk ik bij ons nauwelijks voor, maar dat je dat bent, omdat die partij vindt, dat je kennelijk door je instelling en je optreden, een belichaamde uitvoerder kan zijn van dat denken in de partij, zoals dat is vastgelegd in het programma. En wanneer krijg je nou een dilemma? Wij zijn redelijke mensen, met andere woorden: wij staan per definitie open voor de argumenten van anderen. Sterker. D'66 roept: het besluit van de meerderheid, want we zijn democraten, dient in onze ogen altijd maximaal rekening te houden met de belangen van de minderheid.

Een partij heeft een minimum aan houvast nodig.
Ons houvast dient te zijn dat wij in staat zijn om op een heel verfrissende, genuanceerde manier in de Nederlandse politiek rond te stappen. En het is de dood voor D'66 als wij een partij blijken te zijn die een optelsom vormt van drie of vier monomane uitgangspunten. Als D'66 voortaan bestaat uit de fraktie 'er zal geen boom worden gekapt', de fraktie 'er zal geen gas worden geboord', de fraktie 'er zal niet in zoutkoepels worden opgeslagen' en de fraktie 'vul maar in', als dat D'66 is, dan ben ik, zonder het te weten, langzaamaan in de verkeerde partij verzeild geraakt. Want wat wij altijd zijn geweest in mijn ogen, is een partij, die, gegeven zijn uitgangspunten, de bereidheid opbrengt altijd en ook iedere keer opnieuw, te luisteren naar een ander. Daarbij natuurlijk niet onze uitgangspunten verloochenend. We zijn begonnen als pragmatici, we zijn gegroeid naar genuanceerde politici, als het genuanceerde afvalt, want dat noem ik dan eraf valt, dan 'o wee, D'66'. Er blijft niets van D'66 over.

Pragmatisch betekent ook geen blokkade tegen een coalitie?
Ik heb Jan in zijn opvattingen over die blokkade sterk gesteund, dat is niet onbekend in de partij en daar maak ik ook geen enkel geheim van. Ik was er vóór dat wij met CDA en VVD zouden hebben geregeerd, zelfs deze keer, dat heb ik ook uitgesproken in de fraktie. Waarom vond ik dat? Omdat voor mij dat de logische consequentie was van datgene wat wij sociaal-economisch hadden gezegd. En omdat ik ervan overtuigd was, dat dat nog de enige manier voor D'66 was, op de terreinen waar wij sterk zijn en waar we echt iets te melden hebben, dat ook te kunnen profileren.
Ik zal mij kapot vechten om D'66 weer mee te helpen de koers te bepalen, waardoor we weer terug kunnen komen, maar dat zal heel moeilijk wor-

den wanneer D'66 inderdaad blijkt, dat mag je van mij ideologisch noemen, ik noemde het net monomaan, de optelsom van vier keer enkel spoor te zijn. Daar kan je niet mee werken.
Op een verkiezingsavond in Leiden raakten we in de pauze, nadat ik een algemene inleiding had gehouden, in debat over kernwapens. De hele tweede helft van die avond is gegaan over kernwapens. Daar zit je dan te debatteren met zo'n afdeling en dan splitst men zich al gauw in twee groepen. Een groep die zegt waarom we tegen kernwapens moeten zijn en ik probeer dan uiteen te zetten hoeveel kanten er aan dat probleem op zich al zitten, en hoezeer je je als partij volstrekt onmogelijk maakt door op één spoor te gaan zitten en te zeggen: 'Kijk, wat er ook gebeurt, hierover kan met mij niet worden gepraat.' Dat komt bij mij in de politiek niet voor. En dan zitten er mensen in die zaal die zeggen: 'Meneer, of Wim, wat je ook zegt, geen kernwapens. Wat er ook gebeurt, oppositie, regering, belangrijk, niet belangrijk, groeien, stijgen, dalen, kan niet schelen, géén kernwapens.'
Dat mág van mij, maar als voor iemand D'66 daarmee staat of valt, dan worden wij heel snel zo klein als de PSP en de PPR. Ik heb daar respect voor, dat is de getuigenispartij, wat die mensen afleggen is een getuigenis, dat mag. Ik vind het volstrekt honorabel, alleen dat is géén politieke partij die de volwassenheid heeft om deel te kunnen hebben aan het besturen van Nederland. In de regering zeg je: dit is wat mijn partij wil en hier zijn de feiten. Die twee zijn niet te rijmen? In hoeverre ben ik nou bereid mijn opvatting in de richting van die feiten te brengen of liggen de feiten dusdanig ver van mijn opvatting af, dat ik moet zeggen: ook bij die feiten, dit kan ik niet. Het ultimum zou kunnen zijn dat je moest aftreden. Dat moet je elke keer afwegen. En ik geloof dat door D'66-bewindslieden dat heel zorgvuldig is gedaan. En dat ze inderdaad, redelijk als ze zijn, hebben moeten toegeven dat er op dat moment geen andere keus meer was.

Voorjaarsnota en de bijl

De voorjaarsnota is natuurlijk een mijlpaal in een reeks van diskussies. Want waar ging het in feite over? Iets waar we nog steeds mee bezig zijn. We geven allemaal toe dat het geld er niet meer is, dat we dus zullen moeten bezuinigen. Alleen, bezuinigen gaat van 'Au!' en hoeveel pijn ben ik bereid mezelf te doen? Drie van je vingers moeten eraf, daar is geen diskussie over, maar je krijgt de bijl en je mag zelf uitmaken welke drie. Hoe lang speel je met die bijl? Elke seconde die je kunt winnen, zùl je winnen. Dus in de voorjaarsnota stond, dat er nog veel dingen best konden in de ogen van de PvdA, want daar was het 'Au!' natuurlijk het hardst. Niet voor zichzelf, maar voor de achterban. En bij ons ook wel, maar minder, omdat we meer doordrongen waren van het feit dat het echt niet meer kan. Wij hebben niet voor niets, voor heel veel anderen uit, onder aanvoering van Hans, de Club van Rome omhelsd. Het is òp, het is

voorbij, het moet anders. Dat sprak ons ook aan: het moet anders. En we hebben ook nu, wetend hoe impopulair dat was, weer als bewindslieden het voortouw gepakt en gezegd: het moet anders, dit kan zo niet meer. En dat wordt afgestraft. Het afstraffen, daar zie ik nog een andere reden voor. Wij zijn door alles heen, als partij, als bewindslieden blijven zeggen dat verandering in onze samenleving en in de wijze waarop die wordt bestuurd, nog steeds bitter hard nodig is. In een tijd, waarin je van buitenaf wordt bedreigd door slechte economische omstandigheden, vlucht iedereen in datgene wat het meest 'established' is. Dat zijn èn de PvdA èn de VVD èn het CDA. De PvdA is duidelijk established, die is duidelijker, vertrouwder, veiliger, biedt beter bescherming dan een relatief kleine partij (bovendien pal onder vuur liggend), die nota bene ook al wordt hij beschoten, zegt: tòch zal er verandering zijn. Daar moet je niet wezen, want verandering is slecht als het guur weer is buiten. Misschien tillen ze het dak van je huis, sneeuwt het in. Dat is voor mij een van de hoofdredenen geweest, dat het mis ging.

Heb je veel competentiekwesties met andere ministeries gehad?
Ik vind dat je je als staatssecretaris van Exportbeleid moet realiseren dat je je complete werk uitvoert in wat je met recht zou kunnen noemen het ambtsgebied van iemand anders, namelijk de minister van Buitenlandse Zaken. Ik ben op de dag van de beëdiging in het Catshuis naar voor mij toen nog menéér Van der Stoel gelopen en heb gezegd: Meneer Van der Stoel, ik word geacht mijn werk straks in ùw buitenland te verrichten, ik zou graag als allereerste en op de allerkortste termijn een lang gesprek met u willen hebben om elkaar te leren kennen. En toen zei Max: Ik ben Max en ik vertrek vanmiddag nog naar New York. Als ik terugkom ben je de eerste. Hij heeft ook woord gehouden en ik heb een uitstekende relatie opgebouwd met Max van der Stoel.
De wrijvingsgebieden met Buitenlandse Zaken lagen op het terrein van waar je op een gegeven moment wel of niet heen mag: het ja of nee bezoeken van Taiwan bijvoorbeeld. Ik heb een keer echt behoorlijk ruzie met Van der Stoel gehad. De staatssecretaris voor Exportbevordering beheert de in- en uitvoerwet. Een vergunning wordt afgegeven na advies van de minister van Buitenlandse Zaken. Dat advies is weliswaar niet bindend, maar de afspraak is wel van dien aard, dat de staatssecretaris geacht wordt het advies van de minister van Buitenlandse Zaken serieus te nemen. Ik heb een keer een advies gekregen van Van der Stoel voor een bepaalde leverantie, waar ik van wilde afwijken. Ik zat in Amerika en kreeg in de ochtend, ik zat middenin een gesprek, een voor hem toen 's nachts opbellende Van der Stoel aan de lijn die echt woedend was. Toen hebben we, omdat we zo'n goede verhouding hadden, dat in dat ene telefoongesprek weer weten recht te trekken.
Ik heb moeite gehad en dat zal ook Bolkestein niet meevallen, om mijzelf ook bij Landbouw ingang te doen vinden als de staatssecretaris voor Ex-

portbevordering. Want je valt natuurlijk onder EZ. Landbouw is een hele eigen besloten wereld. Als het landbouw nou slecht ging en de landbouwexport was een kwakkelkind, dan hadden ze dat koekoeksei al lang in andermans nest gelegd. Maar landbouw gaat als een tierelier. Landbouw is een van de allerbeste stukken van de Nederlandse export, is goed georganiseerd, adequaat, agressief. Ik ben begonnen met daar een enorme bok te schieten door in een interview met de Telegraaf te zeggen, dat je beter stations kon bouwen in een ontwikkelingsland dan pootaardappelen te exporteren, want stations bleven tenminste staan en dat is een symbool voor Nederland en de pootaardappel aten ze op en dan was je ze kwijt. De grofste belediging die ik de pootaardappelexporteurs kon aandoen, want ik werd de volgende dag in de Telegraaf al beentje gelicht en er werd mij uitgelegd hoe belangrijk in de wereld pootaardappelen wel waren, wat de bijdrage was in de export etc. Ik ben daarna als een soort zoenoffer opgetreden op de jaarvergadering van de Nederlandse Federatie van Pootaardappelexporteurs en ik heb dat gebruikt om stapje voor stapje me in te vechten in die landbouwwereld. Kijk, zo zit Nederland in mekaar. Daar moet je oog voor krijgen.

Kaasmeisje

Er is veel kritiek geweest op de Holland-promotion over de grenzen, met name in de Verenigde Staten.

Ja, wat was er? We hebben een reis naar de VS moeten organiseren, waarbij het van belang was, dat je in het kielzog van de Koningin voer. Door de aanwezigheid van Hare Majesteit wordt vanzelf extra aandacht voor Nederland gecreëerd. Het is dus zakelijk gezien zeldzaam verstandig, zodra die extra belangstelling gecreëerd is, te zorgen dat je ook in die zonnestraal gaat staan. Dat is pure marketing. Dat begrijpt de Koningin ook wel. De Koningin riep af en toe bezorgd: Ik ben geen kaasmeisje! Ik heb het de Koningin zó uitgelegd en bij voorbaat verontschuldiging gevraagd voor de oneerbiedige vergelijking. Ik heb gezegd: als je als marketier een goed item hebt, om je verkoop te ondersteunen, dan is het allerstomste wat je kunt doen dat item 'bot' maken. Het is dus van belang, voor de verkopers zelf, dat het instituut 'Majesteit' volstrekt onaangetast blijft. Dus u hoeft niet bang te zijn dat u als kaasmeisje wordt gebruikt, want daar heeft niemand belang bij.

Dus de Koningin gaat naar Amerika, en het bedrijfsleven en EZ varen in haar kielzog. Het Hof is daar niet zo aan gewend en dat geeft een gespannen sfeer. Als de Koningin ergens staat, dan gaan er dingen mis, dan gieren de zenuwen, dan staat men mensen weg te duwen, journalisten te stompen... ongelofelijk. Men kan er niet goed tegen als iemand anders iets regelt dan zij alleen. Nogmaals, dat is niet de koningin, maar dat zijn de officiële instanties om haar heen. En in zo'n geval helaas ook Buitenlandse Zaken, waarmee EZ verder een uitstekende samenwerking heeft.

Max van der Stoel is een heel serieus man. Ik heb hem erg hoog zitten, maar hij heeft een grote mate van bezorgdheid dat er ook maar even iets buiten het kader gaat dat hij voor zichzelf vooraf heeft vastgesteld. En dat gebeurt natuurlijk toch wel en dan krijg je problemen.
Maandenlang praat Economische Zaken met het Hof en met Buitenlandse Zaken over hoe we dat allemaal gaan organiseren. We spreken af hoe we reclame zullen maken, we spreken af hoe zorgvuldig we met het image van Hare Majesteit, van de Nederlandse regering en de officiële instanties zullen omspringen. Daarbinnen wordt afgesproken dat er een TV-interview zal zijn met CBS, er zullen camera's zijn bij openingen, bij de start van symposia, we zullen radio coverage krijgen, TV coverage, dagblad coverage, allemaal afgesproken. Vlak voordat het zal gebeuren, op het moment dat je nergens anders meer heen kunt en ook niets anders kunt organiseren, komt het bericht dat de minister van Buitenlandse Zaken vindt dat dat interview niet kan. En als hij zegt nee, dan kan de Koningin, dat is nu eenmaal onze constitutievorm, dan kan de Koningin niets anders doen dan zeggen: nee, ik doe het niet. En daar verviel één van de grootste publiciteitstrekkers die wij hadden, een interview van Hare Majesteit in een over heel Amerika bekeken ontbijtshow. Maar de minister van Buitenlandse Zaken zei: De Koningin tussen de cornflakes, dat is niets. Nee, naar Nederlandse begrippen niet, maar in Amerika is dat doodnormaal. Mitterrand deed het wel, kreeg daar een pers over heel Amerika, dat was onvoorstelbaar, dat hadden wij makkelijk kunnen krijgen met de Koningin. Ja, en dan zulke grappen als: Van Agt gaat naar New York en wij willen dan organiseren dat bij de finish van die fietsmarathon TV zal zijn. De mensen om hem heen regelen het en op het laatste moment wordt gezegd, dat het toch niet mag. Ja, Van Agt zegt dan: ik had een vuil truitje aan en zo wilde ik niet op de TV. Dat vind ik toch Hollandse kneuterigheid, dat verpest dan in feite dingen waar je erg veel geld in steekt.

Economisch beleid

Koopkracht handhaven kan geen politiek strijdpunt zijn in de komende jaren.
De koopkracht in Nederland zal per definitie inzakken, dat zal hij zelfs moeten. Het is ondenkbaar dat wij, als oudere geïndustrialiseerde natie, kunnen volhouden dat wij onze koopkracht kunnen handhaven en tegelijkertijd de opdracht die we zelf zien, vervullen: de welvaart in de wereld verhogen. Die dingen zijn strijdig. Dus koopkrachtdaling in Nederland is naar mijn smaak een te accepteren, autonoom gebeuren. Het is zelfs in grote lijnen onafhankelijk van wat wij nationaal-economisch wensen te beslissen. Je kunt alles erop richten de Nederlandse koopkracht te handhaven, maar je zult ontzettend veel van die andere doelstelling moeten inleveren. Er komt een ander ding bij. De Nederlandse koopkracht is grossosmodo niet eens meer zo van belang voor de middelgrote en zelfs de

wat kleinere onderneming. Voor veel bestaande produkten is dat nog wel zo en natuurlijk is het voor de detailhandel van belang, maar de detailhandel in Nederland bepaalt onze internationale positie niet. En het is heel tragisch dat de Bijenkorf in elkaar zakt, maar ik vind ook dat niet zo'n goed voorbeeld, want waarom zakt V&D niet in elkaar? Als het gaat om koopkracht en investeren in werkgelegenheid die ook terugverdiend moet worden over de grenzen, dan is de keus investeren en de blik naar buiten. Dat is een keihard verhaal, maar ik kan geen ander bedenken.

Arbeidstijdverkorting, waar komt dat in het verhaal voor?
Twee jaar terug, toen ik nog in mijn fabriek zat, spraken we over arbeidstijdverkorting als over iets wat dan maar door de werkgevers moest worden geaccepteerd. En als het geluid van: dat kan alleen maar bij een gelijktijdige en evenredige vermindering van het inkomen, klonk, kreeg je de handen niet op elkaar. Twee jaar verder en het is bijna geaccepteerd. Ook de vakbond accepteert nu volkomen dat deeltijdarbeid en arbeidstijdverkorting, minder werken, hoe je die ook verder opzet, alleen maar kan, wanneer de werkenden naar rato van hun verminderde arbeidstijd ook accepteren, dat hun inkomen terugloopt. Een heel revolutionaire ontwikkeling in Nederland. Het is ook de enige mogelijkheid om het betaalbaar te kunnen houden. Anders geef je voor het, ook in mijn ogen hoge doel van zoveel mogelijk deelname aan het arbeidsproces, je concurrentie-positie op de buitenlandse markt op. Dan gaan de kosten weer omhoog.
Je zult echt niet meemaken dat we geen werkloosheid meer in de traditionele zin hebben. Dat zit er gewoon niet in, tenzij we tot een rigoureuze reductie van de beroepsbevolking in Nederland komen. We hebben een diskussie gehad in het tweede kabinet-Van Agt, toegespitst op twee standpunten. Het standpunt van degenen die zeggen: er moet kostenverlagend gewerkt worden, dat leidt tot investeringen en dat leidt weer tot werkgelegenheid en dat is het dan. De andere kant zegt: nee, werkloosheid is een spook dat door onze samenleving waart, je moet eerst de werkloosheid aanpakken, de werkgelegenheid vergroten, desnoods ten koste van allerlei andere aspecten en dan weer kijken hoe het nu verder moet. De tussenweg, die D'66 altijd probeert, is dus een mengeling van die twee opvattingen en dat heeft ook het CDA gezegd, daarom zaten we met hen op één lijn: nee, we willen in eerste instantie vasthouden aan het investeringsspoor en gelijktijdig kijken hoeveel geld we ook kunnen reserveren om toch op korte termijn aan werkloosheidsbestrijding te doen. Ik geloof dat dat het goede spoor is.
Dus als de VVD zegt: geen arbeidstijdverkorting, want dat kost geld, dat komt vanzelf wel goed, want die conjunctuur keert wel, dan is dat niet onwaar, maar wél maatschappelijk onjuist, want dat betekent dat je zegt tegen een werkloze: U bent nu werkloos, meneer? Het is 1982, gaat u maar op uw stoel zitten, we fluiten wel, in 1990 bent u weer aan de bak.

Daarmee veroordeel je gemakshalve die man tot acht jaar werkloosheid met een volstrekt uitzichtloze mededeling, want niemand kan acht jaar vooruit kijken. Die man of vrouw voelt zich tot eeuwige werkloosheid veroordeeld en dan kan je roepen: economen zijn gewend heel ver vooruit te kijken, wat is nu acht jaar? Onzin, voor die man is acht jaar de eeuwigheid en dat mag je hem niet aandoen. Dus je moet zeggen: het zou fout zijn het basisspoor van investeringsherstel te verlaten, maar het lijkt mij een maatschappelijke opdracht voor de regering, het parlement, om tegelijkertijd door arbeidstijdverkorting op korte termijn werkloosheidsbestrijding uit te voeren. Dat is een opdracht, ook voor D'66.

Die opdracht is door het interim-kabinet niet echt vervuld.
Nee, het karakter van het interim-kabinet heeft natuurlijk wel per definitie in zich gehad dat een aantal dingen, die men wel gewild heeft niet uit de verf zijn gekomen. Ik dacht dat dit wat ik nu zeg wel degelijk in de planning zat. Arbeidstijdverkorting was een door het derde kabinet-Van Agt geaccepteerd uitgangspunt, maar zoals ik het formuleerde: met behoud van het hoofdspoor van het investeringsherstel.

Hoe was de samenwerking met Jan Terlouw?
Erg goed, met twee kanttekeningen. Jan is individualistisch en het kwam niet al te veel voor dat Jan zelf zei: kom er eens even bij, daar moeten we samen eens naar kijken. Het kwam wel veel voor dat Jan zei: dit moet je aan Wim Dik vragen, dat is zijn terrein. Maar hij was erg veel op zijn kamer, bewaakt door de kamerbewaarder. Niet dat ik daar problemen mee heb, want ik loop als het moet door een dichte deur. Als ik aan zag komen dat ik zou botsen met een collega-minister, dan ging ik vooraf natuurlijk mijn eigen minister inlichten.
Dat overleg was uitstekend, we hebben nooit problemen met elkaar gehad, het ging heel goed. Maar ik zou zelf een nog intensievere samenwerking zeer op prijs gesteld hebben. Ik zou zelf, als ik op die stoel gezeten had, maar ik ben zelf zoals ik al zei opgegroeid als professioneel manager, ik zou veel meer gedelegeerd hebben. Ik vind namelijk dat Jan, in de begrijpelijke wens om als minister véél te doen, véél aan te pakken en veel tot stand te brengen en dat ook naar buiten te brengen (dat was zeker sterk toen hij zo onder kritiek stond) in feite heel veel dingen zelf heeft zitten opeten die hij met iets meer gemak had kunnen delegeren. Dan had hij tóch de eer gehad, want hij is nou eenmaal de minister van EZ.
Ik heb bijvoorbeeld op een gegeven moment een conflictje gehad over wat ik een beoordelingsfout van Jan vond. Onder de vorige minister, Van Aardenne, toen de vorige, was Hazekamp zijn plaatsvervanger in de ministerraad omdat de andere staatssecretaris zoveel in het buitenland was, meer dan ikzelf. Jan zei OK, dus dat was zo. Hazekamp werd vervangen door Piet van Zeil[1], dus als ik niet naar de ministerraad kan, laat ik mij door Van Zeil vervangen. Die afspraak is niet formeel gemaakt, maar

toen ik erachter kwam dat als Jan niet kon, Piet ging, heb ik tegen hem gezegd: Dat is niet slim. Je moet je laten vervangen door je politieke geestverwant, en dan moet Piet van Zeil er alleen maar heen, als ik niet kan, omdat ik in het buitenland zit. Dus ik moet je officiële vervanger in de ministerraad zijn. Dat heb ik nooit begrepen en dat heeft hij mij nooit goed uit kunnen leggen. Dat heeft er o.a. toe geleid dat Piet steeds méér thuis raakte in het kabinetsbeleid. Maar puur politiek gesproken was dit fout en had Jan mij aan moeten wijzen, niet voor mijn status, maar in D'66-belang, en dat had mij gedwongen me meer te verdiepen in de puur Nederlandse sociaal-economische zaken. En ik geloof niet dat mijn andere werk eronder geleden zou hebben.

1. Piet van Zeil (CDA) is staatssecretaris op EZ gebleven in het kabinet-Lubbers onder minster Van Aardenne (VVD), nu voor de tweede maal minister van EZ.